

УДК 159.99

ГОРБЕНКО Юрій Леонідович*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

ОСОБИСТІТЬ У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

У статті проаналізовані основні тлумачення понять гібридна та консієнтальна війна. Представлена спроба розкрити сутність та основні психологічні механізми ведення гібридної війни. Доводиться, що основною складовою гібридної війни є консієнтальна зброя, що має на меті знищення свідомості завдяки руйнації будь-якої ідентифікації та перетворення особистості на покійного виконавця необхідних замовнику дій. Показаний психологічний вимір гібридної війни, що пов'язаний із руйнацією совісті особистості, через знищення якої впроваджується нігілізм. Розкриті механізми формування «потрібного образу світу» через створення міфів та брехні. Наголошується на необхідності розкриття та усвідомлення психологічних механізмів ведення гібридної війни з метою запобігання враження її зброєю.

Ключові слова: *особистість, свідомість, гібридна війна, консієнтальна зброя, совість.*

Постановка проблеми. У VI ст. до н.е. давньокитайський філософ Сунь Цзи у своєму трактаті про військово мистецтво писав, що «одержати сто перемог у ста боях – це не вершина перемоги. Підкорити армію ворога, не борючись, – от справжня вершина перемоги. Тому вище призначення війни – зруйнувати плани ворога; потім – зруйнувати його союзи; потім – напасти на його армію; і саме останнє – напасти на його укріплені міста» [13, с.9].

Отже, «підкорити ворога не борючись» завжди було основною метою будь якої війни. Сучасна «гібридна війна», яскравим прикладом якої є агресія Росії проти України, довела ефективність використання спеціальних інформаційно-психологічних способів підкорення волі особистості загарбникам. Норман Коумпланд у книзі «Психологія і солдат» підкреслював: «Армія не розбита, поки вона не перейнялася свідомістю поразки, бо поразка – це висновок розуму, а не фізичний стан» [9, с.22].

Війна за «висновки розуму» особистості, або за формування «потрібної» свідомості особистості, або за знищення свідомості особистості в інформаційному просторі так, щоб «підкорити ворога, не борючись», стає у сучасних умовах основним видом завоювання.

По суті, людство увійшло у фазу, коли практично всі провідні держави світу використовують інформаційно-психологічні засоби підкорення свідомості особистості у своїх геополітичних планах. Керівники держав, напевно, ще не до кінця розуміють наслідки використання досягнень психологічної науки проти інших країн та власного народу. У таких умовах надзвичайно актуальним стає роль кожної особистості, яка б розуміла процеси, що відбуваються у світі та брала на себе відповідальність за майбутнє своєї країни та цивілізації в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «гібридна війна» набула широкого вжитку під час російської агресії проти України. На сьогоднішній день науковцями (К. Кононенко, Л. Смола, А. Баровська, Г. Почепцов, М. Варій та ін.) ведуться дискусії з приводу сутності, складових та меж її використання.

У роботі Є.М. Магди дається таке визначення сутності цього феномену: «Гібридну війну можна в найзагальніших рисах визначити як сукупність заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. До складових гібридної війни відносяться традиційні та нестандартні загрози, тероризм, підривні дії, коли використовуються новітні чи нешаблонні технології для протидії перевазі супротивника у військовій силі» [10].

М. Требін визначає гібридну війну як «комбінацію з партизанської і громадянської війни, заколоту і тероризму, головними дійовими особами яких є нерегулярні військові формування, бойовики, кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, спецслужби іноземних держав, приватні військові компанії, військові контингенти міжнародних організацій» [14].

І хоча в цих визначеннях представлені ознаки, які явно проявляються, психологічні механізми їхньої дії не розкриті. З усього арсеналу «гібридної війни» психологічний вимір впливу на особистість проявлений в одній із її основних складових – так званій «консцієнтальній війні» (від латинського слова *conscientia* – свідомість або совість) [8]. У статті А. Кологдій «Концептуалізація брехні і безсилля правди (можливі шляхи протидії методам “консцієнтальної війни”» розкриваються основні механізми ведення такої війни. Зокрема зазначається, що «консцієнтальна війна» – це війна проти свідомості, ідентичності, совісті з використанням «просочування відповідних символів і смислів у підсвідомість людини» та впровадження в суспільство спеціально сконструйованої матриці цінностей [8].

Отже, основними цілями в ході ведення такої війни є свідомість, совість, смисли, цінності та переконання особистості, тому концепцію ведення «гібридної війни» без використання психологічних знань визначити вкрай важко, а тим більше протистояти її впливам.

У нашій статті ми ставимо для себе завдання показати психологічний вимір «гібридної війни», що ведеться проти особистості, та зрозуміти психологічні механізми її застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізми впливу на особистість із метою підкорення її волі противнику сьогодні розкриваються через терміни інформаційна, психологічна, дискурсивна, нелінійна, гібридна, цивілізаційна, консцієнтальна війна. Не зважаючи на те, що психологічна складова цих війн розроблялася ще до нашої ери, широкого застосування вони набули тільки після їх активного використання у сучасному інформаційному просторі, який з'явився завдяки неймовірному поширенню сучасних комунікаційних технологій.

Будемо виходити з дослідження А. Бобрової, де проведено аналіз цих понять та визначено, що «консцієнтальна війна – це війна психологічна за формою, цивілізаційна за змістом та інформаційна за засобами, в якій об'єктом руйнування та перетворення є ціннісні установки народонаселення супротивника. Зважаючи на безпосередній зв'язок ціннісних установок людини з культурою його народу, можна стверджувати, що об'єктом руйнування у консцієнтальній війні є культурна оболонка супротивника, а оскільки культура – стрижень цивілізації, йдеться про руйнування цивілізації» [1, с.14].

Психологічна за формою консцієнтальна війна спрямована проти цивілізаційного вибору з використанням спеціально підготовленої інформації. У буквальному смислі цього слова – це війна, спрямована на руйнування свідомості та совісті народу, що зазнає агресії.

За О. Сенченко, «консцієнтальна зброя – це технологія роботи зі свідомістю, спрямована на ураження і знищення певних форм і структур свідомості, а також деяких режимів її функціонування... Консцієнтальна війна ведеться для того, щоб зруйнувати сакральну енергію, енергію архетипу країни. Після цих руйнувань і зламів країна перетворюється на відкритий порожній простір» [12, с.46]. В. Карякін, підсумовуючи наслідки застосування «консцієнтальної зброї», зауважує, що «відбувається: зниження загального рівня свідомості людей, що живуть на певній території; руйнування у них стійкої системи світоглядних цінностей і заміщення їх різними ціннісними симулякрами; як наслідок – знищення родової і культурної пам'яті людей, психотизація і невротизація суспільства, що виникає через це і призводить до появи маніакально-буйних і водночас повністю керованих «шизоїдів»; руйнування традиційних механізмів

самоідентифікації та заміщення їх механізмами ідентифікації нового типу через створення різного роду «груп участі»; впровадження у суспільство спеціально сконструйованої матриці цінностей, норм поведінки і реакцій як єдиноможливої моделі життєдіяльності населення; знищення здатності ставити глобальні і стратегічні цілі – руйнування суб'єктності цілих етносів і народів; здійснення цивілізаційної перевербовки етносів і народів» [7, с.11].

У цих визначеннях можна прослідкувати певні етапи ведення такої війни проти особистості. Це насамперед зниження загального рівня свідомості особистості; руйнування стійкої системи світоглядних цінностей; руйнування суб'єктності народу; знищення здатності ставити глобальні і стратегічні цілі; у кінцевому результаті – підкорення волі противника.

Які ж психологічні механізми використовуються для зниження загального рівня свідомості людей? Першим етапом у цій війні є забруднення інформаційного середовища, щоб особистість перестала розуміти, що відбувається, не змогла визначитись, що є правдою, а що брехнею. Кінцевою метою є перенасичення фрагментами інформації, виключення свідомості та одночасне формування небажання розбиратися у тому, що відбувається. Все відбувається під лозунгом «а хто не бреше?». Важливу роль тут відіграє телебачення та Інтернет. Людина безкінечно читає заголовки через Інтернет та фрагментарно дивиться яскраві повідомлення через екран телевізора, не маючи часу та бажання на глибоке вивчення проблеми.

Наступним етапом є навмисне розмивання агресором поняття совість. Найважливішим засобом руйнування совісті є контактні групи, які підштовхують до занурення у гасла, що лунають через засоби масової комунікації, котрі через певний час, по суті, стають заміником «внутрішніх наказів суспільства», за принципом «всі так роблять», що є аналогом феномену, що виникає у натовпі (зникнення свідомої особистості).

Одночасно через засоби комунікації, особливе місце з-поміж яких займає інтернет середовище, людина, яка втратила ціннісні фільтри, наповнюється зразками вседозволеності та нігілізму. Недаремно в Росії сформована армія ботів, котрі відповідають на будь-які «важливі» з точки зору цілей «консцієнтальної війни» питання, імітуючи «громадську» думку. У подальшому ті ж самі засоби масової комунікації сіють недовіру до керівництва та засобів інформації противника, потім багаторазово повторюють необхідну інформацію, навіюють багато фантастичних «яскравих образів», які захоплюють увагу та не дають сконцентруватися та розібратися, що є причиною, а що наслідком.

Особистість, перевантажена кількістю інформації та неможливістю сконцентрувати увагу на основних причинах, «зависає» у положенні «всі воюють проти всіх». У подальшому їй пропонується «логічна» теза – «хто сильніший – той і правий». У кінцевому результаті формують потрібний «образ світу», що Росія «сильна держава», яка є «братнім» народом (у ситуації україно-російського протистояння впроваджують у життя цінності «руського мира»).

Якщо особистість приймає за основу для діяльності «потрібний образ світу», нав'язаний противником, вона вже не здатна вийти за рамки простору цього образу і формує свою «картину світу», яка і визначає межі конкретного мислення і діяльності (докладніше про співвідношення понять «образ світу» та «картина світу» у роботі [4, с.33-47]).

Крім механізмів, описаних вище, необхідно відзначити, що на формування «образу світу» впливають чуттєві враження, які, в свою чергу, є сигналами і пусковими механізмами «архетипів» (К. Юнг), коріння яких знаходяться в колективній свідомості.

Отже, психологічними механізмами формування бажаного противнику «образу світу» може бути така послідовність дій:

1. Зниження загального рівня свідомості людей за допомогою забруднення інформаційного середовища.
2. Створення атмосфери недовіри до будь-якої інформації та будь-якого джерела повідомлення.
3. Розмивання поняття совість через Інтернет-середовище.
4. Винищення ціннісних фільтрів та формування нігілізму.
5. Знищення будь-якої ідентифікації.
6. Руйнування релігійних уявлень та історичних архетипів.
7. Конструювання соціальних міфів.
8. Створення «необхідного образу світу».
9. Нав'язування «потрібних» стереотипів поведінки.

Особливістю використання «консцієнтальної зброї» є те, що агресор сам не може не зруйнувати свою совість тому, що повинен нехтувати та заперечувати будь-які загальнолюдські цінності. Тому війна на знищення свідомості та совісті ведеться, не гребуючи ніякими засобами всупереч будь-яким духовним, моральним цінностям. У російському та «проросійському» медіапросторі виправданими вважаються будь-яка брехня, міфи, перекручення, підкуп, обстріли та знищення своїх же, недотримання будь-яких домовленостей тощо.

Для «гібридної війни» та її складової – «консцієнтальної зброї» – полем бою стає свідомість особистості, її переконання, цінності та смисли, а основною зброєю – знищення будь-якої ідентифікації. При цьому умовою ведення такої війни є нездатність розпізнати та зрозуміти механізми застосування психологічного насилля над собою.

В Україні наслідки «гібридної війни» почали давати плоди та втілюватись у суспільний простір із прийняттям закону Ківалова-Колесніченка «Про засади державної мовної політики». Навіщо закон Ківалова-Колесніченка був прийнятий стає зрозумілим після цитування В. Вілюнаса із його роботи «Психологічні механізми мотивації людини»: «засвоєння мови – це вже розширений, цілісний та впорядкований «образ світу», в якому за допомогою поняттєвої ідентифікації впізнаються, безпосередньо-чуттєво відображаються явища і ситуації. Зрозуміло, мова не є єдиним джерелом формування людського «образу світу», задаючи лише свого роду каркас, остов такого способу, який поступово наповнюється більш диференційованим і відточеним вмістом» [2, с.12-13].

Отже, або С.В. Ківалов, В.В. Колесніченко та депутати, що за цей закон проголосували, не знали, що це є руйнуванням основ суспільства, або за гроші свідомо знищували інформаційний простір України. У будь-якому випадку, прийняття такого закону є ознакою глибокої хвороби суспільства в цілому.

Певною відповіддю на питання, чому так відбулось, є вислів О. Сенченка з приводу механізмів дії «консцієнтальної зброї». Він пише, що така зброя «вражає усіх, хто не має системи сталих цінностей, властивих певній цивілізації, моральності й моральних принципів» [12, с.3].

Отже, знищення цінностей є запорукою майбутнього знищення будь-якої ідентичності. Ця ідея яскраво коментується ідеологом теорії рефлексивної свідомості Ю. Громико: «Якщо ми використовуємо метафору зброї, обговорюючи консцієнтальну свідомість, консцієнтальну зброю, то у кожній зброї є предмет ураження. Виникає питання – що уражається? Вражається ідентичність. Основне завдання консцієнтальної зброї полягає в тому, що б змінювати ідентичність. Якщо вдається це зробити, людина відмовляється від своєї деякої вихідної ідентичності» [5].

Якщо суспільство підготовлене, тобто знищено ідентифікацію, наступним етапом є міфологізація. А. Хабібуллін пише, що «міф – це один із центральних пунктів психологічної війни. Картина світу, тобто те, з чим людина порівнює реальність, із цілісної та узгодженої стає фрагментарною, мозаїчною, такою, що складається з набору міфів. Ці міфи дають неправдиву, спотворену картину світу і часом змушують людей діяти проти своїх інтересів» [15, с.18].

Для того, щоб зрозуміти, наскільки міфологічними є ідеї «руського мира», спробуємо декілька з них перелічити: російська мова – це основа духовності; московський патріархат – єдино правильна релігія тощо (докладніше див. [3, с.55]). Але чомусь ці ідеї і досі культивуються українськими засобами масової інформації?

Сама війна, розв'язана Росією проти України, не змогла би реалізуватися при повазі народу України до своєї історії, державності, традицій та заможному середньому класі, який би цінував свій добробут та землю. Хто з достатку кричав би «Путін прийди»? Відсутність власної стратегічної державної політики, відірваність державних структур від потреб громадянського суспільства, відсутність механізмів та організацій, які вибудовували б взаємовідносини суспільства, державних органів та комерційних структур для об'єктивного осмислення соціальних, політичних або економічних процесів, глибока корумпованість влади та населення – це і є підготовлене поле для дії консцієнтальній зброї.

Як це не дивно, а проблеми Росії та України криються у одній і тій же причині – це корупція та брехня для її прикриття. Але різниця між Росією та Україною в тому, що Україна не зможе вижити, якщо не буде ефективних методів запобігання корупції, а Росія, хоча економічно вже себе вичерпала, не руйнується завдяки процвітанню корупції. П. Померанцев із цього приводу зазначає, що Росія «не руйнується тому що під усім цим брудом є дуже і дуже глибокі соціальні та психологічні скріпи. Але скріпи не духовні, а корупційні. Всі пов'язані корупційною справою – ось практичний скріп. Хтось блискуче сказав, що Путін – це шпигун, який зумів завербувати свою націю. Він переконав росіян, що вони працюють заради себе, хоча вони працюють заради нього» [11].

Отже, для України стає життєво важливим та принциповим питання боротьби з корупцією, яка гальмує економічний розвиток, не дозволяє інвестувати в економіку іншим державам, та найголовніше – паралізує суспільну свідомість через заперечення будь-яких цінностей, створюючи умови для ведення гібридної війни та знищення державності.

Розуміючи основні психологічні механізми ведення «гібридної війни», необхідно спробувати виробити способи протистояння цим викликам.

Чи необхідно спростовувати всю брехню, всі міфи та всі ідеологічні концепції сторони, що їх використовує? Ні. По суті, боротися з вірусом шляхом його модифікації – це створювати та поширювати нові віруси. На думку П. Померанцева, «Russia Today дуже хоче нарватися, щоб її заборонили – тоді навколо неї буде великий скандал. А насправді мало хто дивиться цей канал. Його аудиторія – крайні ліві, крайні праві та шизоїди. А з людьми, що створюють громадську думку на Заході, Кремль проводить більш тонку роботу: залицяється до експертів, фінансових та політичних еліт, приводячи дуже серйозні аргументи, а багатьох купуючи. Russia Today – своєрідний «гуманітарний конвой», відволікаючий маневр» [11].

Єдиним шляхом не зруйнувати свою свідомість та не стати рабом у «консцієнтальній війні» є перехід до вироблення власної стратегії побудови громадянського суспільства, фундаментом якої повинна стати правда, якою б дорогою вона не була. Правда про історію нації, правда про походження мов, правда про події на фронті, правда про героїв фронту і волонтерів, правда про стан суспільства і економіки, правда про сучасні виклики і можливості їх подолання. Але правда завжди недешево коштує, це знають організатори «Інформаційного Спротиву», Stop Fake, InformNapalm та інші громадські організації, що намагаються протистояти агресії Росії. Але, нажаль, крім правди боротися з брехнею нічим.

Важливо відмітити, що на сьогоднішній день під тиском зовнішньої агресії сформовані громадські об'єднання, які почали виконувати роль державних органів та можуть стати запорукою формування громадянського суспільства, здатного контролювати державні структури та зменшити тиск корупції. Для цього має бути створена єдина, без перекручень та міфів, система соціальної комунікації, яка відповідала би потребам і цінностям людей яких вона об'єднує. Нам необхідно перестати постійно відповідати на виклики, а будувати власну історію та економіку, незалежну від феодалських держав на кшталт Росії.

Таким чином, у сучасному світі інформаційних технологій критично важливою стає роль вільної особистості, здатної приймати самостійні, усвідомлені, зумовлені загальнолюдськими цінностями та смислами рішення, побудовані на основі реального образу світу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Психологічний вимір «гібридної війни» пов'язаний із використанням технологій насичення інформаційного простору брудом, міфами та брехнею з метою зниження загального рівня свідомості особистості, а в подальшому – руйнації совісті особистості, через знищення якої, у свою чергу, впроваджується нігілізм. Об'єктом ураження консцієнтальної зброї є ідентичність. Якщо вдається це зробити, людина відмовляється від своєї вихідної ідентичності та історичних архетипів, а на знищеному просторі відбувається конструювання соціальних міфів та створення «необхідного образу світу». Якщо «потрібний образ світу» формується – людина сама формує «потрібні» зразки поведінки.

Дуже красномовним, на нашу думку, є вислів одного з творців теорії «консцієнтальної» зброї Ю. Громико: «Ці війни пов'язані з пануванням над особистістю і над зміною ідентичності, тобто над свідомістю і над особистістю. Це дуже цікава форма рабства» [5].

Отже, «гібридна війна» та основна її складова «консцієнтальна» зброя, що має на меті знищення свідомості, не може бути досліджена

без психологічних знань. Більше того, одним із засобів боротьби у «гібридній війні» є усвідомлення, розуміння та висвітлення психологічних механізмів їх дії.

У подальших дослідженнях доцільним вважаємо за необхідне розкриття психологічних способи протидії такій війні.

Список використаних джерел

1. Боброва А.Г. Основні форми сучасного політичного насилля [Текст] : Дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Боброва Аліна Григорівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 178 с.
2. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В.К. Вилюнас. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.
3. Горбенко Ю.Л. Інформаційно-психологічні та ментальні чинники Російсько-Українського протистояння / Ю.Л. Горбенко, А.Ю. Горбенко // Вісник Національного університету оборони України : Зб. Наукових праць. – К. : НУОУ, 2015. – № 1(44) – С. 50–57.
4. Горбенко Ю.Л. Образ світу в структурі мотиваційної сфери особистості / Ю.Л. Горбенко // Психологія і особистість : наук. журнал / Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України; Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. – К. ; Полтава : ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2015. – Вип. 2(8). – Частина 2. – С. 33–47.
5. Громько Ю.В. «Консциентальные войны и консциентальное оружие» [Електронний ресурс] / Юрий Вячеславович Громько // режим доступу: <http://www.shkp.ru/lib/archive/materials/kyiv2002/3>
6. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської – К. : НІСД, 2016. – 109 с.
7. Карякин В. Трансформация западного миротворчества: от поддержания мира до гуманитарных интервенций / В. Карякин // Стратегическая стабильность. – № 3 (60). – 2012. – С. 2–12.
8. Кологдій А. Концептуалізація брехні і безсилля правди (можливі шляхи протидії методам «консциентальної війни») / А. Кологдій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kennankyiv.org/%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B0-%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA-15>
9. Коупленд Н. Психология и солдат / Норман Коупленд – М. : Воениздат, 1960. – 135с.
10. Магда Є. М. Гібридна війна: Сутність та структура феномену/ Є.М. Магда // Міжнародні відносини Серія» Політичні науки». – 2015. – №. 4. – С.138.
11. Померанцев П. Мета російської пропаганди – щоб ніхто нікому не довіряв / П. Померанцев – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/03/31/7063251>
12. Сенченко О. Структури, засоби і моделі застосування консциентальної зброї в системі соціальних комунікацій / Оксана Сенченко //Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 7 – С.44–49.

13. Сунь-цзы. Искусство войны и управления / Сунь-цзы; переклад Г. Галиарди. – СПб. : Изд-во «Нева»; 2003. –160 с.
14. Требін М. Феномен «гібридної» війни / М. Требін // Гілея. – 2014. – Випуск 87 (8). – С. 366–371.
15. Хабибуллин А.Р. Особенности технологий политической манипуляции в России : Автореферат канд. полит. наук: 23.00.02 / Хабибуллин Артур Рашидович. – Казань, 2009. – 28с.

Yu. Gorbenko

PERSONALITY IN GYBRID WAR: PSYCHOLOGICAL DIMENSION

The article analyzes the main interpretations of the concepts of hybrid and consciential war. An attempt to reveal the essence and basic psychological mechanisms of conducting a hybrid war was made.

It is revealed that the «hybrid war» and its main component «consciential» weapons is aimed at the destruction of consciousness, due to the destruction of any identification and transformation of the personality into a submissive performer of actions necessary for the customer. It shows that the psychological dimension of the «hybrid war» associated with the destruction of the conscience of the individual through the destruction of which nihilism is being introduced. The mechanisms of the formation of the «necessary image of the world» are revealed through the creation of myths and lies. It is noted that it is necessary to disclose and understand the psychological mechanisms of conducting a «hybrid war» in order to prevent the destruction of its weapons.

Keywords: *personality, consciousness, hybrid war, conscientious weapon, conscience.*

Надійшла до редакції 2.05.2017 р.